

УДК: 165.172: 001

Л.А. Соколов,
старший викладач

(Вінницький державний педагогічний університет)

ЛЮДИНА, СУСПІЛЬСТВО І ГУМАНІТАРНА НАУКА В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті глобальна інтеграція розглядається як процес присвоєння суспільством раніше відчужених форм діяльності. Зазначається, що інтеграція науково-гуманітарного знання відображає глобальні інтеграційні процеси в суспільстві та культурі. Звертається увага на те, що інтеграція культури веде до діалогу культурних традицій, до розширення сфери контактів. Наслідком інтегративних процесів є поступове руйнування культурних і соціальних "бар'єрів", а отже, розширення можливості співробітництва і взаєморозуміння між людьми.

Інтеграція в єдину систему ідей і концепцій, що мають наукову і гуманістичну спрямованість, – це шлях, яким змушене рухатись сьогодні гуманітарне пізнання, відбиваючи глобальні інтеграційні процеси в суспільстві і культурі. "Тисячі років тому, – пише В. Франкл, – людство створило монотеїзм. Сьогодні потрібен наступний крок. Я б назвав його монатропізмом. Не віра в єдиного Бога, а усвідомлення єдиного людства, єдності людства. Єдності, у світлі якої розходження в кольорі шкіри стає несуттєвим" [1: 319]. Але ця єдність, продовжує В. Франкл, зовсім не означає відсутність розходжень. "Зрозуміло, я не за расове, а за *радикальне* розрізнення. Я за те, щоб судити про кожного індивідуума з погляду тієї унікальної "раси", що представлена ним одним. Іншими словами, я за особистісне, а не расове розрізнення" [1: 319].

Особистість і людство стають сьогодні двома головними суб'єктами історії. Термін "світове співтовариство", введений у політичний лексикон наприкінці XIX століття, лише наприкінці XX століття наповнюється конкретним змістом. Міжнародне право отримує пріоритет перед національним, а в системі міжнародного права центральну роль грають природні, невід'ємні права людини. Суспільство перед лицем глобальних загроз зацікавлене не просто в самозбереженні, але в збереженні себе в якості "людяного суспільства" (К. Маркс). Тому злочини проти людяності відносяться сьогодні до сфери міжнародної юрисдикції. Тому подолання гуманітарних криз в окремих регіонах і запобігання гуманітарних катастроф розглядаються не як регіональні, а як *глобальні*, загальнолюдські проблеми.

Метою даної статті є спроба показати, що інтеграція науково-гуманітарного знання відображає глобальні інтеграційні процеси в суспільстві та культурі.

Тут має сенс розглянути філософсько-культурологічну модель еволюції відносин між Особистістю і Суспільством у контексті історії культури XX століття. Ця модель виділяє в минулому сторіччі три періоди (хронологічні рамки в даному випадку дуже умовні):

I період (від початку до середини століття). Філософи екзистенціальної і персоналістської орієнтації відзначають пік відчуження, кризу "світової самотності" людини. Людина, яка мимоволі опинилася в окопах першої світової війни, чи залишилася без засобів до існування в роки "великої депресії", має право сприймати суспільство як ірраціональну, ворожу стихію. Психологізація у ту епоху був популярний ще й тому, що фрейдівське поняття психологічного захисту зачепило "нерв часу" – категорія ЗАХИСТ (особистості від суспільної стихії) набула метафізичного значення. Політика цієї епохи орієнтувалася на традиційні ідеали: захист індивідуальних інтересів окремих країн вважався природною нормою, коаліції виникали й існували лише ситуативно. Дух світової політики свого часу виразив У. Черчіль, кажучи, що в Англії не має вічних ворогів і вічних друзів, є лише вічні національні інтереси.

Перемогу над фашизмом у II світовій війні можна вважати початком виходу з "антропологічної кризи" уже тому, що ця перемога знаменує "початок кінця" усіх тоталітарних режимів – такі режими продовжують існувати, але, говорячи словами Гегеля, стають "історично недійсними".

II період (чверть століття). Суспільство починає всерйоз побоюватися зрослої деструктивної могутності окремої особистості. Від помилок, прорахунків і злої волі окремої людини багато чого залежить в армії, у політиці, на виробництві, у науці. Суспільству потрібні ГАРАНТІЇ безпеки, і таких самих гарантій вимагає особистість. У соціології на перший план висувається цінність соціальної адаптації як гарантії суспільства від *можливої* самоушкоджуючої чи асоціальної поведінки його членів. Практичні психологи, відмовившись від мети тотального керування особистістю, переходять до більш м'якої тактики когнітивного і соціального навчання. (Першим попередженням про те, що переоцінка значення соціальної адаптації може мати негативні наслідки, стали студентські бунти в Європі в 1968 році, які почалися як протест проти ціннісної орієнтації освіти на конформізм).

"Гарантії" і "безпека" стають у цей час найбільш популярними термінами в політиці: принцип "мирного співіснування" розшифровується як силова рівновага двох "систем", що жорстко конкурують між собою за вплив у "третьому світі". Коаліції країн здобувають стійкий характер,

створюється широка мережа міжнародних організацій на чолі з ООН, теоретики звертаються до вивчення *глобальних* проблем. У 1968 році А.Д. Сахаров у "Міркуваннях про світ, волю й інтелектуальний прогрес" доводить історичну необхідність глобальної інтеграції: "перш ніж вирішувати будь-які інші проблеми, необхідно відійти від краю прірви; для людства відійти від прірви – значить перебороти роз'єднаність".

III період (остання чверть ХХ століття). Початок переходу від "індустріальної" до "постіндустріальної" (чи "інформаційної") фази в розвитку суспільства супроводжується двома, на перший погляд, протилежними процесами. Інтеграція і міжнародна кооперація в політиці, економіці, фінансах, у правовій сфері, в області охорони здоров'я, освіти і науки стає фактом, що емпірично спостерігається. Разом з тим зростає і диференціація – швидко збільшується число активних суб'єктів "історичної дії", виробництво втрачає масовий характер, орієнтується на конкретного споживача і знаходить нові регулятори в замкнених циклах сучасного маркетингу. Разом з "індустріальною" епохою відходять у минуле абстрактні, "валові" економічні показники, що ототожнюють кількісний ріст і реальний розвиток. Точно так само відходить у минуле "індустріальна" антиутопія про поневолення людини технічними пристроями. У світі сучасної техніки людина займає стійку позицію контролера, оператора, налагоджувача і розробника нових систем, але ніяк не "дрібною, що снує назад і вперед, деталі", як уявляв собі справу, наприклад, Мартін Бубер. У свій час К. Маркс був правий, думаючи, що в умовах прогресуючого відчуження діяльності людина використовується як річ, як абстрактна робоча сила чи як "абстрактна людина" у термінології самого Маркса. Але в сучасних умовах, коли частка "інформаційного" продукту перевищує частку продукту матеріального, підсилюється тенденція до іншого використання людини – до використання її потенційних і, насамперед, творчих можливостей. На ринку праці цінуються компетентні, відповідальні і креативні фахівці. Але, як показує сучасна психологія, вища, креативна стадія компетентності людини у своїй професії жорстко корелює з високим рівнем особистісного розвитку. Тому у всіх сферах громадського життя зростає "попит на особистість", суспільство об'єктивно зацікавлене в тому, щоб допомогти людині розвинути і реалізувати її особистісний потенціал. У новому соціально-економічному контексті актуально звучить визначення А. Маслоу: "Гарне суспільство – це суспільство, що сприяє найбільш повному розвитку і розкриттю людських можливостей" [2: 21].

Поняття ДОПОМОГА в сучасних умовах здобуває статус "культурної універсалії" – настільки широкий клас соціальних і політичних явищ, які воно відбиває. Система соціальних відносин, що допомагають, активно впроваджуються у виробництво, менеджмент, науку, освіту, професійно-технічну підготовку. Теоретичні і практичні рекомендації в даному випадку цілком обґрунтовано очікуються від інтегративної гуманітарної науки.

У світовій політиці відбувається перехід від тактики компромісу ("негативного" узгодження ціннісних установок суб'єктів, що досягається за рахунок взаємних поступок, взаємної відмови від надмірних домагань) до позитивного узгодження загальних цілей і цінностей, тобто до конструктивного співробітництва і взаємодопомоги. (Ті, хто дотепер дотримується концепції "багатополярного світу", у якому порядок можливий тільки за рахунок системи силових "протипаг", просто відстали від свого часу на одну культурно-історичну епоху). Не можна сказати, що в сучасному світі стало менше небезпек і конфліктів, але явно стало менше ілюзій і стереотипів, особливо тих, в яких конфронтація розглядається як безальтернативна політична реальність. Зрозуміло, і зараз виникають ситуації, коли навіть компроміс здається недосяжним ідеалом, але не він зараз займає вищу позицію в системі політичних цінностей (яку він цілком обґрунтовано займав в епоху "мирного співіснування двох систем").

Інтеграція в сучасному суспільстві не суперечить диференціації, а включає її в себе як функціональну частину і тому виявляється вище за неї в онтологічній ієрархії цінностей. "Диференціація для інтеграції" підвищує рівень системних взаємозв'язків у суспільстві і тому відповідає ціннісному вектору глобального цивілізаційного процесу. Навпаки, "інтеграція для диференціації" (об'єднання країн заради пошуку "особливого шляху" чи побудови "альтернативної цивілізації") означає *девіантний* розвиток регіональної культури. (У цьому зв'язку слід зазначити соціально-політичний міф, розповсюджуваний так званими "антиглобалістами", з погляду яких глобальна інтеграція веде до збагачення багатих країн і зубожіння бідних). При ближчому розгляді такий висновок виявляється заснованим на помилкових методологічних передумовах. У високосистемному соціумі досягнення односторонніх переваг неминуче веде до програшу в стратегічному відношенні. Людство поєднується з об'єктивних причин (по суті, інтеграція є необхідною умовою його виживання), і цей процес аксіологічно орієнтований на загальнолюдські цінності. Могутнє "магнітне поле" загальних для всього людства проблем переорієнтовує "домени" приватних інтересів і вибудовує їх уздовж своїх "силових ліній" так, щоб людські зусилля могли додаватися, а не відніматися одні від інших. Разом з цим створюються умови і для того, щоб соціогуманітарна наука могла не тільки *прогнозувати*, але і *планувати* зміни в суспільстві і культурі.

Розглянута вище модель, незважаючи на спрощений і приблизний характер, визначає загальну спрямованість зміни відносин між Особистістю і Суспільством – від конфронтації до партнерства і взаємодопомоги; іншими словами, визначає аксіологічний вектор цивілізаційного процесу.

Тут доречно згадати передбачення К. Маркса в 10-й тезі про Фейєрбаха: "Точка зору старого матеріалізму є *громадянське* суспільство; точка зору нового матеріалізму є *людське* суспільство, чи людство, що усупільнилося". Термін "матеріалізм" у сучасному теоретико-методологічному контексті означає соціогуманітарну науку, що звільняє себе від міфології і містики. "Старий матеріалізм", здатний, відповідно до Маркса, лише "споглядати окремих індивідів" у громадянському суспільстві" (9 теза) – це натуралістичний підхід до вивчення суспільства. Громадянин – це людина як її бачить об'єктивована (у сенсі Е. Дюркгейма) соціологія, тобто об'єкт, визначений суспільною формою свого існування (наприклад, сукупність "соціальних ролей"). "Людське суспільство" – це те, чого не було і немає, але що існувало й існує як ціль, цінність і проект, як *напрямок*, в якому є сенс "змінювати світ" (про що, власне, йдеться в 11-й тезі). Людина в цьому випадку – не об'єкт, а суб'єкт історичної дії і самопізнання, особистість, що розвивається, і в деякому сенсі "проект", тобто мета (у кантівському розумінні) для суспільства. Таким чином, "новий матеріалізм" у сучасному контексті – це адекватна своєму предмету науково-гуманітарна методологія, тобто методологія, здатна поєднати гуманізм із науковістю у вивченні людини і суспільства.

З погляду К. Маркса, усупільнення людства має своєю зворотною стороною реінтеграцію людини. У термінах культурно-історичної парадигми в гуманітарних науках цю тезу можна експлікувати в такий спосіб.

Глобальна інтеграція, що спостерігається з кінця ХХ-го століття, – це процес (чи принаймні початок процесу) *присвоєння* суспільством раніше відчужених форм діяльності.

Пік відчуження прийшовся на першу половину ХХ сторіччя і був сприйнятий як "криза людини", як кризовий момент в її духовній історії. Характерно, що всі філософи і культурологи, якому б науковому напрямку вони не належали, практично однаково описували феноменологію "антропологічної кризи", і майже усі вони використовували поняття "відчуження" чи "відторгнення людини від її витвору". Наприклад, Мартін Бубер виділив три сфери відчуження. Перша – область техніки. "Машини, винайдені для того, щоб служити людині-працівнику, зробила її своїм рабом. Вони задумані всього-на-всього як інструмент і певний придаток людських рук, але людина сама стала їхнім придатком і однією зі снуючих назад і вперед дрібних деталей" [3]. Друга сфера – господарство. "Збільшене до дивовижних розмірів заради задоволення нестатків зростаючого населення виробництво вже не піддається розумному регулюванню, тобто процес виробництва і споживання благ вийшов з-під контролю людини і не виконує її команд" [3]. Третя сфера відчуження – політика. "У зростаючому день за днем жаху першої світової війни людина обох таборів виявила, що перебуває під владою ірраціональних сил. Лише на вигляд залежні від волі людини вони поступово звільняються від будь-яких рамок і, нехтуючи людські розрахунки, прирікають усе живе – по той і по цей бік фронту – на знищення" [3]. Якби Буберу призначено було прожити ще два десятиліття, він, безсумнівно, вказав би і четверту сферу відчуження – духовну культуру чи, як її трактують сучасні постмодерністи, "область знакових систем". Знаки, символи, мови, що створювалися для пояснення і розуміння людиною навколишнього світу, стали, як вважають адепти теорії "семіотичного соліпсизму", непроникною стіною, що відгороджує людину від реальності. Одні знаки інтерпретуються за допомогою інших, тому людський розум приречений постійно залишатися в порочному колі штучних і помилкових інтерпретацій. У підсумку людина відчуває повну безпорадність і беззахисність перед світом, що є витвором її рук – це відчуття визначає песимізм екзистенціальної філософії середини ХХ століття.

Але якщо такого роду опис ні в кого не викликав принципових заперечень, то з приводу шляхів виходу з "антропологічної кризи" хоча б відносної єдності думок досягнуто не було. Події надалі стали розвиватися не так, як припускали Бубер, Хайдеггер або Шелер.

Зміст соціально-економічних процесів, що обумовили в останні десятиліття ХХ століття перехід до "постіндустріальної" фази суспільного розвитку, з позиції культурно-історичного підходу в гуманітарних науках можна трактувати як поступове "зняття" відчуження у всіх сферах, про які говорилося вище. Суспільство поступово відновлює контроль над своїми власними силами, що у попередній період зростання відчуження придбали характер некерованої ірраціональної стихії. Так, відновлення регулюючих механізмів у світовому господарстві є наслідком зростання екологічного ризику й усвідомлення обмеженості ресурсів, з одного боку, і зростання рівня системності економіки, з іншого. Технічний прогрес за останні піввікку вже розвіяв міф про "поневолення людини машиною" і поступово "знімає" відчуження у сфері техніки. Про те, що людина в цій сфері сьогодні займає позицію принципово іншу, ніж в епоху "індустріального конвеєра", вже було сказано вище. Зараз має сенс додати, що сучасна машина – це не тільки "придаток людських рук", як вважав М. Бубер, а елемент чи частина складної, наукомісткої технології. Машина – це частина "know how",

"працюючого знання", тому її з не меншою підставою варто вважати "придатком людського розуму". Високі (і швидко прогресуючі) технології, що вільно циркулюють по світі в умовах глобалізації ринку, вимагають від людини не стільки фізичних, скільки інтелектуальних зусиль. Не тільки при створенні нових машин, але і при керуванні технічними системами і в процесі контролю за технологією сучасному фахівцю доводиться *вирішувати* професійні проблеми, у тому числі і ті, котрі не зустрічалися раніше і не мають готових рішень. Дійсно, для того, щоб залишитися професіоналом у світі техніки, що швидко розвивається, людина повинна стати "рабом" своєї професії, але таке "поневолення" не гнітить, а розвиває особистісні якості людини.

Щоб перебороти ірраціональну стихію в політичній практиці, людству довелося пережити дві світові війни і сповна усвідомити катастрофічні наслідки третьої. Конфлікти на національному, етнічному і релігійному ґрунті продовжують існувати, але не вони визначають сьогодні політичну картину світу. Суть світової політики – в інтеграції суспільства, в русі до цілісності, до "єдності на основі різноманіття", в узагальненні завдань і усупільненні цілей. "Зняття" відчуження в цій сфері відбувається як поступове подолання культурної, соціальної і політичної ізоляції окремих країн і регіонів. У цьому зв'язку зміст інтеграції розкривається як прийняття загальних цінностей (наприклад, "європейська інтеграція" для ряду пострадянських країн означає їхній вибір і *присвоєння* загальноєвропейських норм і принципів організації громадського життя). У такому випадку зміст глобальної інтеграції – в орієнтації всіх сфер суспільної діяльності (у тому числі і політиків) на загальнолюдські цінності. Відомі російські філософи В.С. Стьопін, А.А. Гусейнов і В.М. Межуєв у статті "Від класових пріоритетів до загальнолюдських цінностей" [4], виділяють три онтологічних критерії для поняття "загальнолюдське". Іншими словами, те, що відбиває це поняття в суспільному бутті, повинно відповідати трьом умовам:

- 1) мати емпіричне, реальне існування, бути значущим (як мінімум у вигляді потенційної цінності) для кожної людини;
- 2) не роз'єднувати, а об'єднувати людей;
- 3) бути усередині "глобального" цивілізаційного процесу як його абсолютно необхідної передумови.

Загальнолюдські цінності стали "емпіричною реальністю" у другій половині ХХ сторіччя, коли людство постало перед альтернативою: або самознищення в ядерній війні і глобальній екологічній катастрофі, або інтеграція на основі єдиної, *гуманістичної* культури. У таких умовах, за словами В. Франкла, Особистість і Суспільство здобувають статус вищих цінностей; паритет цих цінностей розкриває зміст поняття "гуманізм". Гуманістична культура – та, котра розширює можливості особистісного розвитку людини, і навпаки, розвиток особистості – це пошук індивідуального шляху до загальнолюдських цінностей.

З погляду культурно-історичного підходу до антропології, присвоєння культури є становлення "людського в людині". Якщо цей процес обмежений рамками ізольованої регіональної культури чи деякою самодостатністю субкультури в сучасному "мультикультурному" середовищі, то його результат, за термінологією К. Маркса, окрема людина чи "людина-тип", тобто типовий представник стану, класу, соціальної групи, конфесії, секти і т.д. Тривала соціалізація в локальній, гомогенній і відносно стабільній культурі веде до того, що її базові конституенти перестають усвідомлюватися, і людина сприймає її стереотипи як "природний" стан речей і єдино можливий світогляд. Присвоєння культури в умовах глобальної інтеграції відрізняється від "часткового присвоєння" в наступних основних аспектах.

Інтеграція культури веде не до її уніфікації, а до діалогу культурних традицій, до розширення сфери контактів, обміну і взаємодії між різними, історично сформованими "культурними організаціями". Наслідком інтегративних процесів є поступове руйнування культурних і соціальних "бар'єрів", а отже, розширення можливості співробітництва і взаєморозуміння між людьми. Для окремої людини це означає не тільки розширення світогляду, але і можливості більш глибокого розуміння рідної культури. "Культура усвідомлюється на межах" – сказав М.М. Бахтін. Перетинаючи "культурні межі", людина уподібнюється мандрівнику, що, знайомлячись з життям людей в інших країнах, починає краще розуміти, як влаштоване життя в його домі, які передумови приводять саме до такого способу життя.

Глобальна інтеграція відкриває можливість не тільки *розуміння* особливостей локальної культури, але й *оцінки* її традицій, норм, звичаїв і ритуалів. Не кожен народний звичай, хоча б і освячений багатовіковою традицією (наприклад, кровна помста), аксіологічно погодиться з ціннісним вектором глобального цивілізаційного процесу. Не всяка соціальна норма (наприклад, у гендерних відносинах) хороша тільки тому, що її звикли вважати відмінною рисою деякого культурного регіону. У цьому сенсі "глобальне присвоєння", на відміну від "часткового", відкриває перед людиною ще одну ступінь свободи – свободу від некрітичного ставлення до пануючих культурних стереотипів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
2. Маслоу А.Г. Дальше пределы человеческой психики. – СПб.: Евразия, 1997. – 430 с.
3. Бубер М. Проблема человека // Бубер М. Я и Ты. – М.: Высшая школа, 1993. – С. 75-156.
4. Степин В.С., Гусейнов А.А., Межуев В.М. От классовых приоритетов к общечеловеческим ценностям. // Квинтэссенция: философский альманах. – М.: Политиздат, 1992. – С. 4-46.

Матеріал надійшов до редакції 09.01. 2008 р.

Соколов Л.А. Человек, общество и гуманитарная наука в эпоху глобализации.

В статье глобальная интеграция рассматривается как процесс присвоения обществом ранее отчужденных форм деятельности. Отмечается, что интеграция научно-гуманитарного знания отображает глобальные интеграционные процессы в обществе и культуре. Внимание акцентируется на том, что интеграция культуры ведет к диалогу культурных традиций, к расширению сферы контактов. Последствием интегративных процессов является постепенное разрушение культурных и социальных барьеров, а следовательно, расширение возможности сотрудничества и взаимопонимания между людьми.

Sokolov L.A. Human Being, Society and Humanities in the Epoch of Globalization.

In the article the global integration is viewed as a process of acquiring by the society the earlier alienated activity forms. It is marked that the integration of scientific-humanities knowledge represents the global integrative processes in society and culture. The attention is paid to the fact that culture integration leads to the culture traditions dialogue, the widening of the contacts sphere. The consequence of the integrative processes is the gradual destruction of cultural and social barriers and as a result the widening of the people's cooperation and mutual understanding possibility.